

NEVILLE ALEXANDER

L'afrikaans: llengua i nació a Sud-àfrica

*L'afrikaans com a llengua de reconciliació, restitució
i de construcció nacional*

No és de cap manera axiomàtic que una llengua que almenys en dues fases significatives de la nostra història ha sigut una poma de la discòrdia pugadesvenir, en unes circumstàncies distintes, una llengua de reconciliació i de construcció nacional. Però és justament en aquests termes que voldria presentar el futur de l'afrikaans en el context més ampli d'una Sud-àfrica democràtica, multicultural i multilingüe.

Per poder fonamentar adequadament el meu argument, centraré l'atenció en tres aspectes particularment problemàtics de la història de la llengua que anomenem afrikaans. Tanmateix, m'abstindré de fer una exposició detallada i em limitaré a indicar les referències més útils a què pot recórrer qui vulga examinar en profunditat les qüestions ací plantejades. Aquests tres aspectes són:

- el debat sobre els orígens de l'afrikaans;
- la qüestió de l'estàndard racialitzat de l'afrikaans;
- el llegat de l'educació bantu respecte a l'ús forçat de l'afrikaans com a mitjà d'instrucció dels estudiants negres abans del 1976.

Neville Alexander (1936-2012) fou un important historiador, polític i escriptor sud-africà. Llicenciat en Història i Filologia Anglesa a la Universitat del Cap, era doctor en Filologia Germànica per la Universitat de Tubinga. A més d'un destacat investigador en planificació lingüística de Sud-àfrica, havia estat un revolucionari que passà deu anys tancat a l'Illa Robben, com a company de presó de Nelson Mandela. El 2008 va rebre el Premi Linguapax en reconeixement del seu treball en favor de la diversitat lingüística i l'ensenyament multilingüe. Aquest article correspon a la seua intervenció al congrés Spreek, Thetha, Talk: 'n Suid-Afrikaans-Nederlandse dialoog oor die dinamika van taal, kultuur en erfenis, que es va celebrar els dies 22 i 23 de setembre de 2009 a la University of the Western Cape

He triat aquestes tres qüestions simplement perquè constitueixen, juntes i per separat, els pivots dialèctics a partir dels quals la fortuna i el futur de la llengua podrien, com si diguérem, ser transformats. En comptes de l'estigma de la «llengua de l'opressor», els parlants d'afrikaans, com els parlants de qualsevol altra llengua sud-africana, poden aspirar, per a la seua llengua materna, a l'aura d'una llengua d'alliberament i d'unificació —i aconseguir-ho de fet. Aquesta proposta pot sonar utòpica en el present, però es basa en accions i relacions reals que s'esdevenen precisament ara mateix.

Abans d'abordar cadascuna d'aquestes qüestions, voldria afirmar rotundament que la tendència —comprensible— de la gent a atribuir a les «llengües» certes qualitats causals, sovint decisives, és similar a la manera com s'empren els fetitxes en les comunitats preindustrials per tal d'enfrontar-se a forces naturals o socials sobre les quals no es té cap control. És una forma de comportament o disposició que indica un pensament precientífic que cal transcendir si volem assolir uns nivells de discurs i de diàleg constructiu no diguem ja racionals, sinó com a mínim raonables.

El referent immediat d'aquesta afirmació és la idea, encara molt estesa, segons la qual «l'afrikaans» és una llengua racista i opressora. Ara bé, identificar algunes de les actituds d'alguns dels parlants nadius d'una llengua amb la llengua mateixa és un error categorial certament primari, però també potencialment perillós. Si aquesta forma de raonar fora generalitzada, a poques llengües els aniria pitjor que a l'anglès, donat el nivell d'atrocitats i els actes horribles d'espoli que ha comportat l'assentament dels imperis britànic i nord-americà.

EL PECAT ORIGINAL

L'afrikaans, s'ha afirmat (Groenewald, 2003: 4), es va establir com a llengua perquè tant els esclaus d'origen asiàtic i africà com els khoekhoe, desposseïts de les seues terres, van haver d'aprendre holandès per poder sobreviure i funcionar en la colònia en expansió de la Companyia de les Índies Orientals Holandeses (Dutch East India Company), tant per a relacionar-se amb els seus amos com entre ells. Aquesta és, per a mi, l'afirmació general més lúcida i simple sobre els orígens de l'afrikaans, una afirmació amb la qual tota persona que estiga interessada pel tema pot estar-hi d'acord. Si aquest no haguera estat el cas, si els holandesos hagueren dut a terme un extermini sistemàtic de la població aborigen, si els bons burgesos d'Holanda i Zelanda hagueren optat per una colonització massiva, a Sud-Àfrica es parlaria avui un tipus d'holandès que tindria una relació amb el neerlandès estàndard semblant a la que serveix l'anglès americà, australià o fins i tot, l'anglès sud-africà amb l'anglès d'Anglaterra (o Queen's English).

El debat sobre si l'afrikaans és una llengua criolla basada en l'holandès o un dialecte de l'holandès és, al meu parer, un reflex més de la nostra farisaica preocupació per la «raça». S'assumeix que si és una llengua criolla, la contribució decisiva al seu desenvolupament s'hauria d'atribuir al segment no-europeu dels seus parlants nadius i, viceversa, que aquesta contribució decisiva s'hauria d'atribuir als parlants nadius d'ascendència europea en el cas que fora un dialecte de l'holandès amb una influència mínima de les llengües de provenença africana i asiàtica.

No em sembla que tinga cap interès aprofundir més en aquesta qüestió en el context actual. Al llarg dels darrers 110 anys, si fa no fa, va tenir lloc una amplíssima campanya sobre aquesta qüestió des dels diferents punts de vista dels protagonistes.¹ Tanmateix, crec que no seria sobrer suggerir als especialistes interessats una reconsideració de la idea mateixa de *criollització*, en línia amb el tipus d'enfocament que investigadors innovadors com Salikoko Mufwene (2008) estan destacant cada vegada més. És una relectura de l'evidència basada en la constatació que, de fet, totes les llengües van sorgir com a «criolles», i que les que han estat anomenades així en el marc de la recerca recent i actual —amb poques o cap excepció— es caracteritzen pel fet que foren modelades en certs aspectes significatius per pobles no europeus, que eren invariablement esclaus o peons sotmesos. Semblaria així que, portada a la seua conclusió lògica, la noció de «llengua criolla» bé podria ser una construcció racista. No vull ni puc portar l'assumpte més lluny en aquest punt. Ara bé, em sembla que els especialistes en afrikaans, holandès o altres llengües, haurien d'entomar aquest repte i reconsiderar, i tal vegada replantejar a fons, tot el debat sobre els orígens i el desenvolupament de l'afrikaans a partir d'un paradigma completament diferent. Un projecte col·lectiu d'aquest tipus crearia una de les moltes plataformes des d'on l'afrikaans podria projectar-se com una llengua de reconciliació i unificació.

DANKIE I TRAMAKASSIE. DUES FORMES DE DIR «GRÀCIES» EN AFRIKAANS

Aquest argument ens porta de fet directament al camp de mines d'allò que anomenem l'estàndard *racialitzat* de la llengua afrikaans. No és cas d'entrar ara i ací en la polèmica cada vegada més estrident sobre l'estatus ontològic de la noció del que és «una llengua». Jo també, com altres, m'he vist arrossegat a entrar en aquest debat potencialment molt creatiu, i ho he fet en dues contribucions recents (Alexander, 2008a i 2008b) en resposta a la presentació formal de la qüestió per Makoni i

| ¹ Vegeu Davids (1994) per a les referències

Pennycook (2007). Diré tan sols que al meu parer aquesta polèmica és, en essència, un debat sobre la dualitat de tots els fenòmens socials, és a dir, el fet que les construccions socials són alhora fetes i esdevingudes, entitats i processos, substantius i verbs, depenent del context sociohistòric i l'ús polític que se'n faça. Un corollari d'aquesta proposició és que qualsevol teoria constructivista sobre fets socials necessàriament implica en una certa mesura aquesta noció de dualisme. La qüestió concreta que cal plantejar-se és en tots els casos com i per què es trenca el continuïum entre el carrer i l'estàndard.

Dit això, hauria de quedar clar que, amb el seu ímpetu racista, el nacionalisme afrikaner havia de crear un estàndard racialitzat. En termes d'un estricte nacionalisme tipus *Risorgimento*, no seria, així doncs, ni tan sols un nacionalisme genuí! El dogma clàssic del nacionalisme de tipus *Risorgimento*: «Die taal is gans die volk»² —en la seua formulació flamenca original— és negat en totes i cadascuna de les pautes proposades pels autors de l'estandardització de la llengua en les distintes fases de la seua formació fins a fa ben poc. A tall d'exemple, citaré les primeres discussions, que començaren el 14 d'agost de 1875, quan el Genootskap van Regte Afrikaners [Societat d'Afrikaaner Reials, una de les associacions culturals pioneres dels afrikaans] reunint uns pocs quilòmetres al nord-est d'on som ara deliberant (Ciutat del Cap), arribà a la conclusió que no hi havia prou amb «llegir i escriure l'afrikaans “hotentot”; ha arribat l'hora de descobrir com la “part civilitzada del nostre poble” parla afrikaans i de formular regles per a la llengua» (Giliomee, 2003: 5).

El reverend Du Toit, que era el líder reconegut d'aquest primer moviment per la llengua afrikaans, distingia tres variants de la llengua, parlades suposadament per aquells que anomenava els notables (*Here*), els propietaris rurals (blancs) o boers (*Boere*) i els *Hottentots* o la classe servil, i va fer explícit en el seu treball literari pioner que s'adcrivia deliberadament al llenguatge dels *Boere*. Per tant, és indiscutible que a l'inici l'estàndard estava deliberadament racialitzat i que aquest «afrikaans» era efectivament una «llengua dels homes blancs», com bé proclamarien orgullosament molts nacionalistes afrikaners durant els anys que vindrien. Òbviament, en aquest context, «blanc» equivalia a «civilitzat». En la seua contribució a la publicació pionera de Vernie February (1994: 151), Hein Willemse esmenta que al seu *Die Triomf van Afrikaans*, aparegut el 1943, E. C. Pienaar va optar per «die onvervalste volkstaal [...] in symees beskaafde, d.i. onder beskaafde Afrikaners mees gebruiklike vorm» (la cursiva és de Willemse). És evident que podríem donar molts més exemples, però no cal més per reblar el clau.

| ² 'La llengua és tot el poble'

Tot i que no estic d'acord amb tot el que ha escrit sobre el tema, el punt de vista sostingut per Fritz Ponelis (1994: 106) és eminentment raonable i fins i tot profètic quan sosté que «Standaardafrikaans beleef 'n goue eeu, maar het nou 'n keerpunt bereik, wat belangrike konsekwensies het vir die taal self en vir die instellings wat Afrikaans ondersteun».

Podem reestandaritzar l'afrikaans? Hauríem de fer-ho? És suficient amb «democratitzar» la llengua, tal com Christo Van Rensburg (1992) va suggerir fa pocs anys? ¿No estem davant d'una oportunitat històrica per reestructurar l'estàndard en un motlle més flexible, en el qual, entre altres coses, es proveiria d'un espai major i més representatiu la contribució dels afrikaans del Cap i d'Orange, no solament respecte al seu lèxic sinó també pel que fa a sintaxi, morfologia i fonologia? Un projecte d'aquestes característiques donaria, per exemple, el mateix valor a l'ús de *tramakassie* que al de *dankie*, igual que en anglès es diu sense cap confusió semàntica o avaluació: «I am told» o «I am informed» [...]. Autors populars o prestigiosos, periodistes i altres artistes literaris poden permetre's en un moment donat usar de forma diferenciada aquests sinònims per indicar o emfasitzar matisos específics, però això seria un desenvolupament orgànic derivat de la igualtat conceptual acordada per als dos usos pels parlants nadius de la llengua. L'enriquiment lingüístic i el clima cultural que comportaria permetria a la llengua ser novament un instrument d'unificació i de reaproximació (*toenadering*) sociocultural. Els artistes literaris més intrèpids mai han esperat, per descomptat, que els lexicògrafs es posaren a la seua alçada. No obstant això, són aquests darrers els que «estableixen l'estàndard», i els que han d'estar convençuts que una paraula com *tramakassie* ha d'aparèixer al *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal (HAT)* amb l'explicació «sinoniem van *dankie*». S'hi hauria de llegir «sinònim de *dankie*», i viceversa. Fins que això no passe, tota referència a la resta de varietats de l'afrikaans romandrà inevitablement en el reialme del folklore o dels exotismes, és a dir, serà poc més que una educada, paternalista i políticament correcta genuflectió enfront de l'Inevitable.

De forma més general i rellevant, aquest projecte situaria els lingüistes afrikanners al bell mig del debat sobre l'estandardització, on la tendència és a augmentar l'exhaustivitat de les formes acceptables i del vocabulari de la llengua respectiva. Deixaríem així de construir aquest mur tan impenetrable i alienant entre el carrer i l'estàndard que tenim en el present.

RESTITUCIÓ I DISCRIMINACIÓ POSITIVA

La meua anàlisi fins a aquest punt s'ha preocupat dels parlants nadius d'afrikaans, és a dir, de construir ponts sobre l'abisme anacrònic que divideix dins dels parlants

natiu de l'afrikaans la majoria dels parlants blancs de la majoria dels parlants negres. No obstant això, vivim en una forma de govern eminentment multilingüe, on, afortunadament o dissortada, tenim 11 llengües oficials. Més que repetir la història d'aquest repartiment, vull formular tan clarament com siga possible un argument que, segons pense, s'està ignorant perillosament. Com que l'apartheid era un programa sistemàtic d'acció afirmativa per als sud-africans blancs, particularment per als sud-africans blancs parlants d'afrikaans, i en absència d'una revolució social a conseqüència de la qual els amos d'ahir haurien perdut tot allò que havien acumulat, un acord negociat que no incloguera cap clàusula d'afirmació positiva hauria sigut condemnat com una traïció descarada per aquells que van lluitar contra l'apartheid, i encara més enllà, contra un capitalisme racial. Les modalitats d'implementació d'aquest programa en la Sud-àfrica postapartheid són, per dir-ho suaument, profundament disruptives i sovint desestabilitzadores, en gran mesura perquè la conceptualització original de la major part del programa està basada en les mateixes categories racials que van donar forma al passat d'apartheid colonialista de Sud-àfrica en lloc d'estar basades en el fet contemporani del desavantatge, es definisca com es definisca.

No puc criticar ací el projecte AA-BEE, excepte per marcar clarament una altra vegada que en la mesura que la seua conceptualització i implementació conspiren per reforçar les categories racials del apartheid colonialista i les identitats subnacionals que se'n deriven, estan excavant el Gran Forat on nosaltres o els nostres fills desapareixerem inevitablement, tal com van fer tants centenars de milers de persones de Ruanda.

El desavantatge es pot tractar de moltes altres maneres que no impliquen aquest desastrós efecte, una de les quals és l'ús de la llengua com a recurs social i econòmic, i també com a instrument de restitució. El «miracle de l'afrikaans» (un altre de la nostra col·lecció de miracles sud-africans!) té molts beneficis no buscats —jo els anomene efectes mefistofèlics.³ Seguint el camí del seu projecte racista i sectari, els nacionalistes afrikaners, entre altres coses, van crear una capa de especialistes lingüístics altament capacitats, persones versades en l'elaboració de diccionaris, diaris, revistes, programes de ràdio i de televisió, així com en altres tecnologies de la informació i de la comunicació, i que a més han perfeccionat moltes altres habilitats en el seu domini general de l'ús de la llengua. Res podria resultar tan evident per si mateix com reclutar i utilitzar aquestes habilitats per poder ajudar altres

| ³ «Sóc l'Esperit que sempre vol el mal i sempre crea el bé» (Mefistòfil en el *Faust* de Goethe)

llengües africanes a adquirir uns nivells similars de modernització i sofisticació. En un altre lloc ja m'he referit a algunes de les condicions per a l'èxit d'uns projectes d'aquestes característiques (Alexander, 2001). Em remet una altra vegada al treball pioner que s'està duent a terme en aquest context pel Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal de la Universitat de Stellenbosch, el Taalfasiliteringsprogram de la Universitat de Free State, el Stigting vir Bemagtiging deur Afrikaans, Die Afrikaanse Taalraad i molts altres.

AFRIKAANS, AFRIKANER, AFRIKAAN

Vull acabar assenyalant un dels punts principals darrere del qual es troben molts dels nostres condicionants històrics. En la meua opinió, aquells que continuen anomenant-se ells mateixos «afrikaners» s'adonaran que l'única manera perquè la seua identitat subnacional siga acceptada per tota la població de Sud-àfrica és si aquesta es desfà de la seua connotació històrica antinegra i es construeix entorn a la idea essencial de l'antiimperialisme en què va ser muntada com a estratègia conscient. Una de les implicacions del que he dit fins ara és que la llengua afrikaans no pertany als «afrikaners», tot i els intents de fer-ne «una llengua de blancs»; pertany a tot aquell que parla afrikaans, especialment als seus parlants nadius. L'afrikaans Algemeen Beskaafde, també anomenat estàndard, sí que pertany als «afrikaners», especialment als nacionalistes afrikaner i, com el Dr. Johnson pot haver dit ben bé, que se'l queden! Van fabricar-lo deliberadament com una forma de parlar, escriure, sentir, pensar i comunicar racialment exclusiva. Si «afrikaner» recupera el seu significat geogràfic original d'«africà» (oposat a «europeu», «asiàtic», «americà» i «austral asiàtic») esdevindrà una variació elegant d'«afrikaan», aquest mot d'encunyació peculiar que se'ns va imposar arran de l'apropiació de l'africanitat a través del poder d'anomenar les coses per part dels sud-africans blancs parlants d'afrikaans.

Les identitats són construccions socials. Poden desconstruir-se, configurar-se de forma alternativa. En tota la resta de llengües germàniques, el terme «afrikaner» és equivalent a la paraula anglesa «african» —però no en l'*anglès sud-africà*—, o al terme xhosa «umafrika». Solament en afrikaans té una dimensió racial. Quan arribe el dia en que tots aquells que senten orgull d'anomenar-se «afrikaner» pensen en si mateixos en termes d'umafrika, els parlants d'afrikaans podran deixar d'actuar a la defensiva. En la nova Sud-àfrica, aquesta fita és clarament possible, per molt fort que udolen les hienes al costat. ☺

Traducció d'Albert Asunción

REFERÈNCIES

- ALEXANDER, Neville (2001): «Die noodsaak van universiteite vir die oorlewing van die niedominante tale In Suid Afrika», en Hermann Giliomee i Lawrence Schlemmer (eds): *Kruispad. Die Toekoms van Afrikaans as Openbare Taal*, Cape Town, Tafelberg.
- (2008a): «Street and standard: managing language in contemporary Africa», comunicació a la International Conference on Everyday Multilingualism, 13-15 de juny de 2008 a Eisenstadt, Àustria. Article inèdit.
- (2008b): «Evolving African approaches to the management of linguistic diversity», comunicació inaugural a la Conferència de l'Associació Internacional de Lingüística Aplicada (AILA) del 24 d'agost de 2008 a Essen, Alemanya. Article inèdit.
- FEBRUARY, Vernon (1994): *Taal en Identiteit: Afrikaans en Nederlands*, Kaapstad, Tafelberg.
- GILIOMEER, Hermann (2003): *The Rise and Possible Demise of Afrikaans as a Public Language*, Cape Town, University of Cape Town, PRAESA Occasional Papers, 14.
- GROENEWALD, Gerald (2003): «Khoikhoi, slaves and the genesis of Afrikaans. A historiographical perspective from Hesselens to Den Besten», en Giliomee (2003).
- MAKONI, Sinfree i Alastair PENNYCOOK (eds.) (2007): *Disinventing and Reconstituting Languages*, Cleveland, Multilingual Matters Ltd.
- MUFWENE, S. (2008): *Language Evolution. Contact, Competition and Change*, Londres/Nova York, Continuum.
- PONELIS, Fritz (1994): «Standaardafrikaans in oorgang», en February (1994).
- VAN RENSBURG, Christo (1992): «Die demokratisering van Afrikaans», en Victor Webb (ed.): *Afrikaans ná Apartheid*, Pretoria, J. L. van Schaik.